

Janusz Królikowski

Trójca Przenajświętsza na obliczu Maryi Theotokos w świetle mariologii Ojców greckich

Salvatoris Mater 16/1/4, 347-359

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Treść teologiczna dogmatycznego tytułu *Theotokos* – Boża Rodzicielka stanowi podstawę mariologii i kultu maryjnego w Kościele¹. Można powiedzieć, że tytuł ten wyznacza „złotą zasadę” mariologii oraz określa pryncypium jej rozwoju i zastosowania egzystencjalnego. Jednym z kulturowych przejawów istotnego uznania tego tytułu w Kościele są obrazy przedstawiające Maryję z Dzieciątkiem Jezus. Pojawiają się dzisiaj słuszne postulaty, by ten typ ikonograficzny miał pierwszeństwo wśród przedstawień maryjnych umieszczanych w kościołach oraz by nie oddzielać Maryi od Jezusa w nowym wykorzystywaniu tradycyjnych przedstawień tego typu, na przykład obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Choć w sztuce są uprawnione rozmaite stylizacje i akomodacje tradycyjnych przedstawień, znane zresztą już w sztuce tradycyjnej, to jednak, jeśli chodzi o obrazy przeznaczone do kultu, jest to postulat jak najbardziej uzasadniony.

Ks. Janusz Królikowski

Mając na względzie uzasadnienie pierwszeństwa obrazu Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus oraz pogłębione spojrzenie na konkretne przedstawienia maryjne tego typu, warto jeszcze raz zastanowić się nad jego wymową teologiczną i nad jego przesłaniem duchowym, które zakorzenia się w tej treści. Obraz tego typu jest sam w sobie rozprawą teologiczną i katechezą, która domaga się, aby ją odczytywać i formułować na jego gruncie wskazania dotyczące wiary i życia chrześcijańskiego.

Aby określić zasadniczą wymowę teologiczną obrazów Matki Bożej z Dzieciątkiem, trzeba przede wszystkim sięgnąć do teologii greckich Ojców Kościoła, którzy w najszerszym zakresie pogłębili teologicznie, wypracowany również w kontekście ich religijności i kultury, tytuł *Theotokos*. Dla rozumienia obrazów Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus nie jest obojętne także to, że ukształtowały się one w kontekście greckiej tradycji teologicznej². W najstarszych opisach dziejów Obrazu Mat-

Trójca Przenajświętsza na obliczu Maryi *Theotokos* w świetle mariologii Ojców greckich

SALVATORIS MATER
16(2014) nr 1-4, 347-359

¹ Niniejszy artykuł jest uzupełnioną wersją wcześniejszego: J. KRÓLIKOWSKI, *Trójca Przenajświętsza na obliczu Maryi Theotokos*, w: *Jasnogórska szkoła wiary. Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne, Jasna Góra, 10 kwietnia 2013*, red. Z.S. JABŁOŃSKI, Jasna Góra – Częstochowa 2013, 35-46.

² Por. T. VERDON, *Maria nell'arte europea*, Milano 2004, 9-27.

ki Bożej Częstochowskiej podkreśla się, że został on namalowany „na sposób grecki”. Mówiąc o tym obrazie, w związku z jego wschodnim pochodzeniem, niejednokrotnie nadaje mu się miano *ikony*. Podobnie mówi się również o innych obrazach, które pochodzą ze Wschodu, a nawet o obrazach, które mają inne pochodzenie, ale przedstawiają Maryję z Dzieciątkiem. Wydaje się więc niezastąpione w mariologii sięganie do tradycji wschodniej, by zyskać pogłębione rozumienie zarówno tytułu *Theotokos*, jak i jego przedstawień artystycznych.

1. Oddana do dyspozycji Bogu

Postać Maryi Bożej Rodzicielki – *Theotokos* w Kościele stanowi przedmiot dwóch przeciwstawnych odniesień. Z jednej strony jest Ona wyrazistym przedmiotem kultu, tak że tytuł *Theotokos* – Boża Rodzicielka stanowi podstawowe określenie modlitewne i punkt odniesienia całej pobożności wiernych. Z drugiej strony jest także – jeśli tak można powiedzieć – przedmiotem milczenia, zarówno w adoracji, jak i teologii. Tytuł *Theotokos* jawi się jednak przede wszystkim jako owoc wysiłku wierzącego, który stara się zrozumieć działania zbawcze Trójcy Świętej w odniesieniu do Maryi, a przez Nią do każdego człowieka, aby w ten sposób przyjąć w wierze Jezusa Chrystusa jako Zbawiciela. W naszej teologii i pobożności ten podstawowy tytuł *Theotokos* łączy się z tytułami *Najświętsza* i *zawsze Dziewica*, które opisują osobę Maryi i Jej misję w dziejach zbawienia, a tym samym kształtują więź, którą nawiązują z Nią wierni.

Dziewica Maryja jest Matką, która oddała do dyspozycji Bogu swoje człowieczeństwo, aby moc Ducha Świętego, który Ją uświęca, objęła to wszystko, co ludzkie, i aby zostało ono włączone w tajemnicę zbawczego Wcielenia wiecznego Słowa. Według Ojców Kościoła Maryja, nasza krewna w człowieczeństwie, staje się „miejszem” łączącym rodzaj ludzki z naturą Bożą. To zjednoczenie ma nie tylko wymiar negatywny na gruncie degradacji rodzaju ludzkiego z powodu grzechu Ewy, ale także pozytywny – przez uczestniczenie w naturze Bożej, otrzymanej za pośrednictwem Dziewicy Maryi, Matki Bożej. W przeciwnym wypadku nie można by zrozumieć motywu, dla którego pisarze kościelni zwracają się do *Theotokos* zarówno w relacji do Ewy³, jak i w relacji do czło-

³ Por. BAZYLI WIELKI, *Homilia in sanctam Christi generationem*: PG 31, 1473A; JAN CHRZYZOSTOM, *In annuntiationem Beatae Virginis*: PG 50, 795; ANDRZEJ Z KRETY, *In nativitatem Beatae Mariae Virginis*: PG 97, 809D.

wieka w ogólności⁴, a nawet nie moglibyśmy uzasadnić kontrastu między Ewą i Maryją w kwestii odpowiedzialności względem rodzaju ludzkiego. Uniwersalne znaczenie Bożego macierzyństwa Maryi jest pokazywane także za pośrednictwem podkreślania *ciągłego* Wcielenia Chrystusa dokonywanego przez Ducha Świętego i przez wiarę w sercach chrześcijan. Chodzi o odrodzenie człowieka z Ducha, które urzeczywistnia się w Kościele.

Wymiar eklezjalny mariologii łączy ściśle charakter antropologiczny i uniwersalny macierzyństwa Bożego i wskazuje w sposób nieunikniony na jego charakter hagiologiczny. Macierzyństwo Boże nie stawia na tym samym poziomie Boga i Kościoła, jak również Matka Boża nie stoi ponad dziejami ludzkimi, by podjąć służbę na rzecz zbawczego zamyśłu Boga, ale urzeczywistnia swoje jedyne przeznaczenie w biegu dziejów – w konkretnym czasie i miejscu. Macierzyństwo Boże, podobnie jak Wcielenie Słowa dokonujące się ze względu na przeobóstwienie człowieka, należy oczywiście do całego rodzaju ludzkiego jako jego najcenniejsze dziedzictwo religijne.

2. Maryja w dziele unizenia Boga i wyniesienia człowieka

Kenoza Słowa Bożego stanowi pełny i czysty obraz miłości, przychylności i życzliwości Boga Trójcy w stosunku do człowieka. Starożytna literatura patrystyczna, a coraz częściej także teologia współczesna, mówią o Wcieleniu i śmierci Chrystusa na krzyżu jako Jego *kenozie* i unizeniu w Jego misji zbawczej względem rodzaju ludzkiego za pośrednictwem *Theotokos*⁵. Boska *kenoza* jest podłożem czystości *Theotokos* i możliwością wyjaśnienia Jej wielkości. Jan Chryzostom wyraża w sposób bardzo charakterystyczny niemożność człowieka, aby zbliżyć się do świętości Bożej; odwołuje się do konwersacji prowadzonej między Bogiem i człowiekiem: *Pragnąłeś stać się Bogiem i nie byłeś w stanie? Ja stałem się człowiekiem i czynię możliwym to, co niemożliwe*⁶.

Grzegorz z Nazjanzu pisze o Boskim Wcieleniu jako doskonałej ilustracji ruchu zstępowania Bożego do człowieka⁷. Tajemnica Syna Człowieczego zakłada *wielkość* Matki Syna Bożego. Maryja staje się wiel-

⁴ Por. GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *In Origenem oratio panegyrica*: PG 10, 1056B.

⁵ Por. CYRYL ALEKSANDRYJSKI, *Ad Regina de recta fide oratio altera*: PG 76, 1404D; ANDRZEJ Z KRETY, *In transfigurationem Domini*: PG 97, 932B.

⁶ JAN CHRYZOSTOM, *De mundi creatione* 6: PG 56, 491.

⁷ Por. GRZEGORZ Z NAZJANZU, *In Pentecosten*: PG 36,445B.

ka, ponieważ Bóg stał się mały, ponieważ zrezygnował ze swojej chwały i stał się Sługą (por. Flp 2, 6-7), rodząc się z Niewiasty i pod Prawem (por. Ga 4, 4). *Kenoza* wyraża aspekt zbawczy Boskiego Wcielenia za pośrednictwem Matki Bożej. *Kenoza* i chwała Chrystusa wyrażają odpowiednio, w sposób negatywny i pozytywny, Jego doskonałą i ludzką czystość. Boskie macierzyństwo ma swoje źródło w *kenozie* Słowa Bożego, będącej synonimem Boskiej życzliwości⁸, która – z jednej strony – uzdalnia człowieka do dania swojej natury drugiej Osobie Trójcy Świętej, a z drugiej strony – umożliwia Dziewicy Maryi wydanie na świat Jezusa Chrystusa. Jan Chryzostom podkreśla, że Maryja – jako *Theotokos* – stała się Królową, ponieważ Król stał się Sługą; odnosząc się do człowieka, pisze, że stało się to po to, aby człowiek dowiedział się, kto jest jego jedynym Królem. Wszystko dokonało się więc dla człowieka dzięki życzliwości Trójcy Świętej⁹. Także Maksym Wyznawca akceptuje tę ideę, że Bóg z życzliwości do człowieka chciał mieć Matkę, gdyż zdecydował się z Niej narodzić w naturze ludzkiej¹⁰. Jan Damasceński nie waha się powiedzieć, że *Theotokos* stała się Niewiastą wywyższoną ponad serafinów i że Bóg stał się niemal niższy od aniołów¹¹. Grzegorz Palamas podkreśla, że *kenoza* Syna Bożego jest ozdobą daną łaskawie *Theotokos*¹². Przez Wcielenie Chrystusa została podkreślona wzniosłość i najwyższa czystość *Theotokos*, która ukazała się i utrwaliła za pośrednictwem relacji: *uniżenie Boga – wyniesienie człowieka*.

Zstępowanie Trójcy Świętej do człowieka zostaje otwarcie ogłoszone w wydarzeniu Zwiastowania Maryi. Jest ono ostatnim stopniem, po którym zstąpił Bóg do człowieka, aby nawiązać z nim wspólnotę. Dziewica Maryja, w konsekwencji, zostaje usytuowana na końcu ciągu sprawiedliwych i świętych Starego Przymierza. Bóg zwraca na Nią swoje spojrzenie w tej chwili, gdy wszystkie uwarunkowania i założenia domagają się Boskiego Wcielenia. Łaska, którą znalazła u Boga (por. Łk 1, 30), jest łaską, którą znajdują u Boga wszyscy Jego wybrani. Tradycja patrystyczna odnosi łaskę, którą znalazła Maryja, do łaski, którą utraciła Ewa¹³.

⁸ Por. GRZEGORZ Z NYSSY, *Oratio catechetica* 15: PG 45, 48A.

⁹ Por. JAN CHRYZOSTOM, *Homilia de capto Entropio et de divitiarum vanitate*: PG 52, 403-404.

¹⁰ Por. MAKSYM WYZNAWCA, *Quaestiones ad Thalassium*: PG 91, 400C.

¹¹ Por. JAN DAMASCENSKI, *Homilia in nativitatem Beatae Virginis Mariae*: PG 96, 677A.

¹² Por. GRZEGORZ PALAMAS, *Oratio* 53.

¹³ Por. np. ANDRZEJ Z KRETY, *In annuntiationem Beatae Mariae Virginis*: PG 97, 904C.

3. Najwyższy wybór Boga

Dla Ojców Kościoła w ich refleksji ważne miejsce zajmują dwa dialogi: ze Starego Testamentu dialog między Ewą i wężem oraz z Nowego Testamentu dialog między Maryją i archaniołem Gabrielem. Odwołując się do tradycji patrystycznej, Nikolas Kabazilas, który bardziej systematycznie zajmował się czystością *Theotokos*, uwypukla znaczenie wybrania Dziewicy Maryi przez Boga, wskazując, iż było ono konieczne, aby człowiek został wyzwolony od tyrańskiej władzy demonów, uważając tę korelację za nieodzowny element dla oceny czystości Maryi. Píše więc: *Człowiek powinien być najgorliwszym wykonawcą poleceń Bożych, wolnym od wszelkiego grzechu; ale któż mógłby być takim, jeśli nie najlepszy ze wszystkich ludzi? I oto takim człowiekiem była – z wyroków Bożych – Błogosławiona Dziewica, którą On sam wybrał sobie za świątynię, oddawszy Jej cześć ponad cały świat; w ogóle zaś było konieczne, ażeby przynajmniej jeden człowiek okazał ludzką naturę w jej czystej postaci, takiej, jaką została ona stworzona, przy tym, gdy okazało się, że nikt nie jest w stanie tego uczynić, to stało się to udziałem Nieskalanej*¹⁴. Według nauczania patrystycznego, świętość Dziewicy Maryi stanowi niewątpliwie bezdyskusyjny element wyboru Bożego, konstytuującego Ją Matką Wcielonego Słowa. Andrzej z Krety traktuje wybór Dziewicy Maryi na Matkę Bożą jako rezultat, a zarazem dowód Jej wyjątkowej wielkości moralnej¹⁵. German z Konstantynopola pisze, że Chrystus – po przeszukaniu całego świata – nie znalazł żadnej innej, oprócz Dziewicy Maryi, godnej, by stała się Jego Matką. Według Boskiego zamysłu zyczliwości i zbawienia, *Theotokos* była przeznaczona i wybrana przez Boga spośród wszystkich¹⁶.

Jan Damasceński głosi, że Dziewica Maryja była ożywioną Boską statua, którą *ucieszył się Bóg Stwórca*¹⁷. Dzień Zwiastowania jest traktowany jako ukoronowanie wiecznej cnoty Dziewicy Maryi¹⁸. Obecność *Theotokos* była nieodzowna dla Wcielenia Słowa Bożego na ziemi.

¹⁴ N. KABASILAS, *Oratio in nativitate Beatae Virginis Mariae*, 15, tłumaczenie polskie w: *Teksty o Matce Bożej. Prawosławie*, cz. 1, wybór, wstęp i opracowanie H. PAPROCKI (*Batam me dicent*, t. 7), Niepokalanów 1991, 250.

¹⁵ Por. ANDRZEJ Z KRETY, *In nativitate Beatae Mariae Virginis*: PG 97, 873C.

¹⁶ Por. GERMAN Z KONSTANTYNOPOLA, *In praesentationem Sanctissimae Deiparae*: PG 98, 316C.

¹⁷ Por. JAN DAMASCENSKI, *Homilia in nativitate Beatae Virginis Mariae*: PG 96, 676A.

¹⁸ GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *Homilia in annuntiationem Virginis Mariae*: PG 10, 1148A.

Wraz z Maryją Dziewicą zostało zainaugurowane „trzecie” stworzenie człowieka dokonane po dwóch wcześniejszych, to znaczy po stworzeniu Adama i po stworzeniu Noego, charakteryzujące się nawiązaniem bliskości z Bogiem¹⁹. Dziewica Maryja stanowi więc konieczną materię dla nowego uformowania natury ludzkiej. Według Jana Damasceńskiego, Bóg-Człowiek jest nowym Noem, a Dziewica Maryja nową arką – Tą, która zapoczątkowuje „drugi” świat²⁰.

4. Boskie przeznaczenie

Bycie *Theotokos* determinuje czystość cielesną i duchową Maryi. Tę zależność rozumie się nie tylko w sensie ogólnym, ale także w sensie istotowym. W tajemnicy Wcielenia Maryja przyjęła nie tylko „energię” Bożą, ale substancję Syna Bożego, jak stwierdza Jan Damasceński²¹. Oznacza to zatem, że stała się mieszkaniem Trójcy Świętej, jak można wnioskować z opisu Zwiastowania (por. Łk 1, 35)²². Zgodnie z nauczaniem teologicznym, fakt, że Chrystus, druga Osoba Trójcy Świętej, mieszka w Maryi, zakłada jako konsekwencję, że znajduje w Niej mieszkanie cała Trójca Święta. Jeszcze raz Jan Damasceński mówi, że *Theotokos* okazuje się godna być świętą i zachwycającą świątynią najwyższego Boga²³.

Boskie macierzyństwo Dziewicy Maryi nie ogranicza się tylko do aspektu cielesnego, ale rozciąga się także na Jej macierzyństwo duchowe, jako duszę, która wierzy. Podstawę tego przekonania znajdują Ojcowie Kościoła w tym fakcie, że powszechnie widzą macierzyństwo Maryi jako tajemnicę wiary: Maryja poczęła Chrystusa najpierw w duchu, czyli przez wiarę, a dopiero potem poczęła Go cieleśnie. Fizyczne macierzyństwo *Theotokos*, właśnie dlatego, że opiera się na wierze, stało się – jak pisze Orygenes – wzorem macierzyństwa każdego chrześcijanina²⁴ oraz nabrało zarazem wymowy symbolicznej, wyrażając tajemnicę zbawienia człowieka²⁵. Dziewica Maryja przyjęła Boga w swoim łonie i porodziła Boga – ten fakt ogłasza Jej wielką czystość i macierzyństwo

¹⁹ Por. ANDRZEJ Z KRETY, *In dormitionem Sanctae Mariae*: PG 97, 1093A.

²⁰ Por. JAN DAMASCEŃSKI, *Homilia in dormitionem Beatae Virginis Mariae*: PG 96, 712B.

²¹ Por. TENŻE, *Homilia in nativitatem Beatae Virginis Mariae*: PG 96, 672A.

²² Por. PROKLUSZ Z KONSTANTYNOPOLA, *Oratio de laudibus Sanctae Mariae Virginis*: PG 65, 757B.

²³ Por. JAN DAMASCEŃSKI, *De fide orthodoxa*: PG 94, 1160A.

²⁴ Por. ORYGENES, *Homiliae in Lucam*: Sch 87, 20.

²⁵ Por. TENŻE, *In Genesim*: PG 12, 138A.

naturalne. Jan Damasceński charakteryzuje *Theotokos* jako „streszczenie” i „konkluzję” Starego i Nowego Przymierza²⁶, podczas gdy Andrzej z Krety jako „przypięcętowanie” Starego i Nowego Testamentu²⁷.

Temat posłuszeństwa Dziewicy Słowu Bożemu jest szeroko wykorzystywany przez pisarzy kościelnych, by wskazać na Jej czystość. Już przez św. Ireneusza *Theotokos* jest nazwana Dziewicą posłuszną słowu Bożemu²⁸, a przez Jana Damasceńskiego tą, która nie naśladowuje Ewy jako prarodzicielski, ale w wierze przyjmuje orędzie Anioła Gabriela²⁹. Maryja, „pełna łaski”, jest rzeczywiście zasadą czystości. Już w V wieku Bazyl z Seleucji nazywa Maryję *Panhagia*. To miano wyraża Jej pełną i doskonałą czystość nie tylko w sobie samej, ale także w relacji do innych świętych. Inne tytuły równoważne tytułowi *Panhagia* są następujące: Najświętsza, przebłogosławiona, największa, jedyna Święta, najczystsza, naczynie wybrane itd. *Theotokos* otrzymuje „drugą nagrodę” od Trójcy Świętej, która znajduje odzwierciedlenie w świadomości Kościoła³⁰.

Przeznaczenie *Theotokos* jest absolutnie określone przez Boży zamysł zbawienia człowieka za pośrednictwem Wcielenia Drugiej Osoby Trójcy Świętej. Dlatego Jan Damasceński pisze: *Dziewica Maryja od Ojca została przeznaczona; prorocy Ją zapowiedzieli za pośrednictwem Ducha Świętego*³¹. Wybór Maryi jako Matki Bożej jest – z jednej strony – decydującym punktem ekonomii Bożej, a z drugiej, jest także zaproszeniem do udzielenia dobrowolnej odpowiedzi zgodnie z prawdą, którą Bóg posiada w odniesieniu do Niej. Misja Maryi nie może być pojęta poza zasadą wolnej woli – jest Ona Niewiastą wolną w pełni i w najwłaściwszym znaczeniu. Z tego powodu słusznie może być nazywana Ikoną wolności.

5. Uświęcona i stale uświęcana

Opatrzność Boża wywyższyła *Theotokos* w świętości na dwóch etapach. Pierwszy etap dotyczy okresu przed Zwiastowaniem, wraz z przygotowaniem Izraela i Niepokalanym Poczęciem, oraz okresu po Zwia-

²⁶ Por. JAN DAMASCENSKI, *Homilia in annuntiationem Beatae Virginis Mariae*: PG 96, 649B.

²⁷ Por. ANDRZEJ Z KRETY, *In nativitatem Beatae Mariae* 4: PG 97, 865A.

²⁸ Por. IRENEUSZ, *Adversus haereses*: PG 7, 1175B.

²⁹ Por. JAN DAMASCENSKI, *Homilia in dormitionem Beatae Virginis Mariae*; PG 96, 709C.

³⁰ ANDRZEJ Z KRETY, *Pieśń*, kanon, ton V.

³¹ JAN DAMASCENSKI, *Homilia in dormitionem Beatae Mariae Virginis*: PG 96, 704A.

stawaniu, gdy ponownie została objęta mocą Ducha Świętego. Dziewica Maryja, jako autentyczna reprezentantka rodzaju ludzkiego, zarówno w relacji do grzechu, jak i w relacji do jego świętości w czasie Boskiego Wcielenia, wyznacza koniec – jako nowa Ewa – Starego Testamentu, zapoczątkowanego przez pierwszą Ewę.

Dialog między Archaniołem Gabrielem i Dziewicą Maryją nabiera ważnego znaczenia dla udoskonalenia Jej wiary. Gabriel został posłany jako „towarzysz oblubienicy”³² w celu przygotowania Boskiego Wcielenia z Dziewicy za pośrednictwem wiary³³. Grecy Ojcowie Kościoła w swojej teologii pozostają wierni świadectwu ewangelicznemu odnośnie do dziewictwa Maryi, czyli braku jakiegokolwiek relacji płciowej z mężczyzną, gdyż – z jednej strony – bronią w ten sposób nadprzyrodzonego rozumienia poczęcia Jezusa bez udziału mężczyzny, a tym samym afirmują Jego Boskość, a z drugiej strony – bronią nadprzyrodzonego charakteru wydarzeń z życia Maryi: Zwiastowania i poczęcia Syna Bożego. Pisarze wschodni przyjmują, że Boskie poczęcie dokonało się na „bezielesny” głos anioła, jak Kościół śpiewa w hymnie *Akathistos*³⁴. Wyznanie wiary i zdrowy rozsądek Maryi, okazane w czasie Zwiastowania, są przeciwieństwem w stosunku do dialogu między Ewą i wężem w raju. Uświęcenie *Theotokos* pochodzi z Boskiej mocy Ducha Świętego objawionej w czasie Jej poczęcia, a następnie w Jego działaniu zarówno w czasie poczęcia bez udziału mężczyzny, jak i w czasie narodzin Jezusa, dokonując oczyszczenia i uświęcenia³⁵. Metody z Olimpu głosi, że Duch Święty poślubił i uświęcił *Theotokos*³⁶. Ojcowie Kościoła powszechnie uznają za pierwszorzędne źródło świętości Matki Bożej zstąpienie na Nią Ducha Świętego w czasie Zwiastowania. Cyryl Jerozolimski katechizuje oświeconych, zwracając uwagę, że skoro mającym się narodzić był Jednorodzony Chrystus, to moc Najwyższego osłoniła Maryję, a Duch Święty zstąpił na Nią i Ją uświęcił.

6. Ziemia żyjących

Ze względu na cudowne wydarzenie Wcielenia Słowa Bożego w Maryi Dziewicy i *Theotokos* została Ona nazwana przez pisarzy kościel-

³² LEON MĄDRY, *Oratio II in Beatae Mariae annuntiationem*: PG 107, 206.

³³ Por. IRENEUSZ, *Adversus haereses*: PG 7, 1074C-1075A.

³⁴ Por. *Hymn Akathistos*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, przełożył i wstępem opatrzył W. KANIA (*Batam me dicent*, t. 1), Niepokalanów 1981, 266: „Gdy więc na Jego bezielesne słowo wzięłeś ciało, Panie...”.

³⁵ Por. EUTYM ZIGAVINUS, *Commentarium In Lucam*: PG 129, 869A.

³⁶ Por. METODY Z OLIMPU, *Ex libro de creatis*: PG 18, 353C.

nych, przez śpiewaków i ikonografów w Kościele, „rozleglejszą niż niebiosa” i „miejszem tego, co nieskończone”. Pierwsze określenie: „rozleglejsza niż niebiosa” jest Jej nadane w odniesieniu do przedstawienia Jej jako Orantki, spotykamy je już w katakumbach w Rzymie, a potem zostało ono przeniesione do absyd w świątyniach bizantyjskich³⁷. Chodzi o przedstawienie o wielkim znaczeniu teologicznym, które ukazuje stworzenie i zbawienie świata dokonane przez Boga przy udziale *Theotokos*³⁸. Określenie „rozleglejsza niż niebiosa” wskazuje poprawnie, że objęła w sobie Boga, który jest większy niż niebiosy, i stała się w ten sposób obrazem Kościoła, który – tak jak Ona – ma coraz doskonalej obejmować sobą Boga. Utożsamienie teologiczne *Theotokos* z Kościołem jest obecne w wypowiedzi Cyryla Jerozolimskiego, który podkreśla, że opiewając Dziewicę Maryję, równocześnie oddajemy cześć Kościołowi³⁹. Z tego nauczania wynika prawda, że także Kościół jest rozleglejszy niż niebiosy.

Wydarzenie Wcielenia Słowa zapoczątkowuje nazywanie Maryi *Theo-tokos* i związane z nim przedstawianie Jej w ikonografii jako „miejsca tego, co nieskończone”. To wydarzenie teologiczne, zanim zostanie podjęte w ikonografii, jest jednak obecne już w hymnologii Kościoła. Na przykład Roman Piewca, największy piewca Wcielenia Chrystusa z Całej Świętej, pisze w słynnych *Kontakia* o narodzinach Chrystusa: *Rodzi się Niestworzony, Nieskończony zostaje objęty*⁴⁰. A w innym miejscu śpiewa: *Wielka, Boska, pobożna tajemnica Ojca w świecie jest objawiona przez Córkę*⁴¹.

Na ogół w całej hymnologii kościelnej przeznaczony na święta Chrystusa i Maryi wyraża się ta sama prawda. Także w *Akatyście* wielokrotnie jest mowa o Całej Świętej *Theotokos*: *Zdrowaś, Ty ogarnęłaś nieogarnionego Boga*⁴². Opierając się na zacytowanych przykładach, spójrzmy na znaczenie teologiczne określenia: „miejsce Boga absolutnie nieskończonego”. Co to oznacza w odniesieniu do Maryi *Theotokos*? By móc zrozumieć tę metafizyczno-metaforyczną wypowiedź teologiczną, trzeba odnieść je do Jezusa Chrystusa jako „miejsca żyjących” (często

³⁷ Por. L. OUSPENSKY, *Notre-Dame du Signe*, w: L. OUSPENSKY, V. LOSSKY, *Le Sens des Icônes*, Paris 2003, 72-75.

³⁸ Por. CYRYL JEROZOLIMSKI, *Catechesis XVII (De Spiritu Sancto)*: PG 33, 976A.

³⁹ Por. CYRYL ALEKSANDRYJSKI, *De incarnatione Verbi Dei, Filii Patris*: PG 75, 1416.

⁴⁰ ROMAN PIEWCA, *O narodzinach Chrystusa* 6.

⁴¹ TAMŻE, 16.

⁴² *Hymn Akathistos*, 275.

mówi się także „ziemi żyjących”), które jest Mu przypisane w klasztorze Chora (Kariye Djami) w Konstantynopolu w XIV w. Ma ono pochodzenie biblijne, gdyż nawiązuje do starotestamentowych Psalmów. Dwa Psalmi używają tego wyrażenia w dwóch wariantach. Psalm 114 opisuje radość człowieka wobec Pana w miejscu żyjących, a Psalm 55, 14 wyraża tę samą ideę w połączeniu z wyrażeniem „światło żyjących”. Atanazy Wielki tak interpretuje słowa psalmu: *Ziemią żyjących jest nazywane niebieskie Jeruzalem, w którym ci, którzy walczyli o Boga, jako umiłowani zwycięzcy, usłyszą: sługo dobry i wierny*⁴³. Bazyli Wielki pisze zaś tak: *Ten świat jest śmiertelny i jest krainą umarłych [...] i jest miejscem żyjących, którzy nie umierają z powodu grzechu, ale żyją prawdziwym życiem w Jezusie Chrystusie*⁴⁴. Zaś Dydim z Aleksandrii tak komentuje Psalm 55, 14: *Ten, kto dziękuje Bogu, ocala swoją duszę od śmierci, żyje i jest cały oświecony, uczestnicząc w Bogu*⁴⁵.

Ze wszystkich tych wypowiedzi wynika, że Jezus Chrystus jest miejscem i światłem żyjących; że w Nim jest wieczne zbawienie człowieka; że wieczne życie i światło są w królestwie niebieskim. W konsekwencji, miejscem żyjących jest Jezus Chrystus, Bóg-Człowiek, i prawdziwe życie wieczne, które zaczyna się wraz z Wcieleniem Słowa, w czasie Jego pierwszego przyjścia, będzie trwało po Jego drugim przyjściu – po sądzie powszechnym Chrystusa Zmartwychwstałego. Rzeczywistą podstawą tej prawdy jest fakt, że Chrystus dobrowolnie zstąpił w łono Dziewicy Maryi i z Niej z miłości stał się człowiekiem. *Theotokos* objęła Chrystusa, aby On mógł objąć swoim zbawczym dziełem wszystkich ludzi⁴⁶.

Ten przedziwny i nadzwyczajny fakt, ale równocześnie korzystny i zbawczy dla świata często jest opisywany przez wschodnich pisarzy kościelnych i przez ikonografów, przede wszystkim w tekstach, które dotyczą Wcielenia Chrystusa oraz w hymnach na Boże Narodzenie. Grzegorz z Nazjanzu pisze na przykład: *Kto nie przyjmuje, że Theotokos jest miejscem nieskończonego Boga, pozostanie poza miejscem żyjących, to znaczy poza Chrystusem, Bogiem-Człowiekiem*⁴⁷. We wschodniej hymnologii Bożego Narodzenia wspomnijmy następujące bardzo wymowne pod względem teologicznym teksty: *To, co przez Ojca zostało przeznaczone od wieków i zostało zapowiedziane przez proroków, ostatnio ukazało się jako tajemnica, a Bóg stał się człowiekiem, gdy wcielił się w Dziewicy;*

⁴³ ATANAZY, *Expositio in Psalmos*: PG 27, 96.

⁴⁴ BAZYLI WIELKI, *Homilia in Psalmum 114*: PG 29, 487.

⁴⁵ DYDYM ALEKSANDRYJSKI, *Expositio in Psalmos*: PG 39, 205.

⁴⁶ Szerzej na ten temat w: O. CLEMENT, *Le Christ terre des vivants. Essais théologiques*, Abbaye de Beaufortaine 1976.

⁴⁷ GRZEGORZ Z NAZJANZU, *Epistola 101*: PG 37, 180.

niestworzony stwarza się swoją wolą; Był staje się; Król Izraela staje się Chrystusem⁴⁸. W innym hymnie na Boże Narodzenie Kościół śpiewa: *Śluchajcie niebo i ziemię, oto Syn i Słowo Boga Ojca narodzi się z Dziewicy, która nie zna mężczyzny z życzliwości Tego, którego porodziła bez bólu z pomocą Ducha Świętego. Raduj się, Betlejem; otwórz bramę, Edenie, ponieważ Był staje się tym, kim nie był, a Stwórca wszelkiej natury tym, który okazuje światu wielkie miłosierdzie*⁴⁹.

Przedziwne i zbawcze wydarzenie *Theotokos* jako miejsca tego, co nieskończone, utożsamia się z wielką tajemnicą naszej wiary, którą jest *Chrystus w nas* (1 Tm 3; Kol 1, 27), oznaczając Jezusa Chrystusa w Kościele i z Kościołem lub – mówiąc ściślej – Jezusa Chrystusa jako Kościół.

7. Mieszkanie Trójcy Przenajświętszej

Ikonografia bizantyjska często przedstawia *Theotokos* ubraną w szaty należące do tradycji syryjsko-wschodniej. Pośród różnych elementów stroju wyróżnia się *marforion*, który przykrywa głowę i spada na czoło i naokoło policzków, tworząc piękne i symetryczne fałdy. Na ramionach *marforion* krzyżuje się, przykrywając ramiona. Trzy promieniste gwiazdy, dwie na ramionach i trzecia na czole, znaczą Jej ubiór. Najstarsza interpretacja tych gwiazd mówi, że symbolizują one potrójne dziewictwo Maryi: przed zrodzeniem, w czasie rodzenia i po zrodzeniu (*Virgo ante partum, in partu, post partum*). Możliwa jest jednak także inna interpretacja. Biorąc pod uwagę, że na ikonach niejednokrotnie zamiast trzech gwiazd są przedstawieni trzej aniołowie na medalionach lub trzej aniołowie siedzący przy stole (nawiązanie do gościnności Abrahama), można wnioskować, że w tej symbolice chodzi także o Trójcę Świętą, a nie tylko o dziewictwo Maryi. *Theotokos* była mieszkaniem Trójcy Świętej, jak stwierdza Ewangelia św. Łukasza (1, 35) i jak potwierdzają liczne wypowiedzi patrystyczne. Oprócz świadectw już wyżej przytoczonych, można u wschodnich pisarzy kościelnych znaleźć liczne określenia Maryi, które starają się uchwycić Jej więź z Trójcą Świętą: „Oblubienica monoteizmu trynitarnego” (Julian Afrykańczyk), „błogosławiona Oblubienica nierozdzielnej Trójcy” i „Oblubienica Trójcy” (Epifaniusz z Konstancji na Cyprze), „Mieszkanie Trójcy Świętej” (Proklusz

⁴⁸ Jutrznia z 23 grudnia, ton VI.

⁴⁹ Nieszpory z 24 grudnia, ton V.

z Konstantynopola), „obejmująca cały blask Trójcy Świętej” i „Oblubienica nierozdzielnej Trójcy” (Jan Damasceński) „drogocenny Skarb Trójcy” (Tarazjusz z Konstantynopola), „Ta, która czyni przychylnymi Ojca, Syna i Ducha Świętego” (Jerzy z Nikomedii), „wprowadzająca w tajemnicę Trójcy” (Jan Kiriota), „Dom ożywiany przez nieskończoną Trójcę” (Neofita Rekluz), „czcigodne Mieszkanie Trójcy Świętej” (Izydor z Saloniki), „Ta, która nosi w duszy Trójcę niestworzoną, z której jednego poczęła w łonie bez nasienia” (Grzegorz Palamas), „naczynie Trójcy Świętej” (Damasceńczyk Subdiakon).

Na licznych ikonach widać także, że trzy symbole gwiazdziste, umieszczone na czole i na ramionach *Theotokos*, wyznaczają trzy rogi trójkąta równoramiennego, który od starożytności jest symbolem geometrycznym światła, Boga (w tradycji chrześcijańskiej Trójcy Świętej), harmonii.

* * *

Sięgnięcie do nauczania greckich ojców Kościoła, ilustrowanego przynajmniej ogólnie odniesieniami do ikonografii, w spojrzeniu na każdy obraz przedstawiający Bogarodzicę (*Theotokos*) prowadzi nas przede wszystkim do odkrycia jedynej i nadzwyczajnej roli, jaką spełniła Ona w zamyśle zbawczym Trójcy Świętej, a przez to także w dziejach zbawienia człowieka. Tytuł *Theotokos* okazuje się rzeczywiście „streszczeniem” tajemnicy zbawienia, jak podkreślają Ojcowie i jak głosi liturgia Kościoła, obchodząc kolejne święta maryjne, które zawsze ukazują Ją obecną w samym centrum życia Kościoła. Rola soteriologiczna Maryi ma swoje przedłużenie w Kościele rozumianym jako sakrament zbawienia, a przez Kościół zyskuje odniesienie do każdego wierzącego, kształtując jego relację z Bogiem. Obraz Bogarodzicy stanowi jakby proklamację tajemnicy zbawienia urzeczywistnionej przez Trójcę Świętą, dlatego też może on do Trójcy Świętej prowadzić każdego, kto z głębszym rozumieniem odczytuje to, co widzi, a więc Świętą Bożą Rodzicielkę. „Wiara rodzi się ze słuchania” mówi święty Paweł w Liście do Rzymian (10, 17), ale wiara rodzi się również z tego, co się widzi (*fides ex visu*). Każdy obraz Bogarodzicy jest i powinien pozostawać dla wszystkich żywą katechezą, która wyrasta z wiary w Trójcę Świętą i do tej wiary prowadzi.

Ks. dr hab. Janusz Królikowski
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II (Kraków)

Al. Matki Bożej Fatimskiej 39
PL - 33-100 Tarnów

e-mai: jkroliko@poczta.onet.pl

La Santissima Trinità sul volto di Maria Theotokos alla luce della mariologia dei Padri greci

(Riassunto)

Il contenuto teologico del titolo Theotokos è il fondamento della mariologia e del culto mariano nella Chiesa. Per comprendere meglio e più profondamente di questo titolo l'autore risale all'insegnamento della teologia greca e anche all'immagine mariana di Jasna Gora.

L'articolo è stato strutturato in questo modo: 1) Dedita alla disposizione di Dio; 2) Maria nell'opera dell'abbasamento di Dio e l'esaltazione dell'uomo; 3) La scelta più alta di Dio; 4) La divina predestinazione; 5) Già santificata e sempre santificata; 6) La terra dei viventi; 7) La dimora della Santissima Trinità.